

Akaid, “düğümlemek” mânasındaki akd kökünden türemiş bulunan akîde kelimesinin çoğuludur. Aynı kökten türetilen ve “iman” ile eş anlamlı olarak kullanılan

îtikad

ise “düğüm atmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak, gönülden benimsemek” demektir. Bu durumda

akîde

“gönülden bağlanılan şey” anlamına gelir; bir terim olarak da “inanılması zaruri olan ilke” (iman esası, mü'menn bih) diye tarif edilebilir. Buna göre akaid, “İslâm dininin temel kaideleri, inanılması zaruri hükümleri” mânasına gelir. Bu temel kaidelerden bahseden ilme de akaid ilmi denilmiştir.

Akîde kavramı melek akîdesi, âhiret akîdesi gibi belli bir inanç esası için kullanıldığı gibi belli bir mezhebin veya bir mezhebi temsil eden kişinin çeşitli iman esaslarıyla ilgili özel telakki ve anlayışını ifade etmek üzere de kullanılır; Mâtürîdî'nin sıfâtullah akîdesi, Mu'tezile'nin kader akîdesi gibi. Ayrıca akîde iman konularını ihtiva eden bazı risâlelerin de adı olmuştur; el-İdet ü' -a âviyye

,
el-İdetü'n-Ni âmiyye
gibi.

İslâm inancına göre ilâhî dinlerin akîde esasları, aslında vahye dayalı dinlerde ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar değişikliğe uğramamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre bütün peygamberlerin tebliğ ettiği akaidin temelini tevhid inancı oluşturmıştır (bk. el-Enbiyâ 21/25). Ancak zaman içinde tevhid inancından sapmalar olmuş, insanların müdahaleleriyle İslâm öncesi ilâhî dinlerin akîdelerinde bazı tahrifler meydana gelmiştir. Kur'an'da, Hz. Muhammed'e gönderilen vahyin önceki peygamberlerinkine benzer olduğu (bk. en-Nisâ 4/163) ve ona vahyedilen kitabın önceki ilâhî kitapları tasdik ettiği (bk. Fâtır 35/31) ifade edilir. Yine Kur'an'da, İslâm akaidinin üç ana konusunu (usûl-i selâse) teşkil eden ulûhiyyet, nübüvvet ve âhiret esaslarının geçmiş ilâhî dinlerde de mevcut olduğu (bk. en-Nahl 16/36; Fâtır 35/24; ayrıca bk. [ÂHİRET](#)) belirtilir. Vahiy ve nübüvvetin bulunduğu yerde meleklerin ve kitapların da bulunacağı şüphesizdir (bk. en-Nahl 16/2; Âl-i İmrân 3/3-4; el-İsrâ 17/55; el-Hadîd 57/25).

Bununla birlikte bugünkü Ahd-i Atîk'te Allah'a iman, Ahd-i Cedîd metinlerinde Allah'a ve âhirete iman prensibi dışında akaid esaslarıyla ilgili açık ifadeler bulmak mümkün değildir. Bunun sebebi, söz konusu ilâhî metinlerin tebliğcilerinin dönemlerinde veya dönemlerine yakın bir zaman içinde zapta geçirilip muhafaza edilememiş olmasıdır. Ahd-i Atîk'te yer alan on emir (Çıkış, 20/1-17; Tesniye, 5/6-21) içinde ve İsrâiloğulları'nca temel dua kabul edilen Şema

duasında (Tesniye, 6/4-9) akaid esaslarından sadece Allah'ın birliği ve onu sevmenin gerekliliği ilkesi yer alır. Yahudi mukaddes metinlerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre bu din iki temel üzerine kurulmuştur: Tek Tanrı'nın varlığına inanmak ve imanın tebliğcisi olarak İsrâiloğulları'nın seçilmiş olduğunu benimsemek. Âhiret inancı ise açık ve net değildir. Âhir zamanda vuku bulacak olan hükümlanlık, ceza ve mükâfat, üzerinde yaşadığımız âlemde olacağa benzer. Bunu âhiret mânasına almak mümkün olduğu gibi yahudilerin beklediği dünya hükümlanlığı şeklinde anlamak da mümkündür. Yahudi teolojisiyle ilgili çalışmalar İskenderiyeli Filon (ö. 60) tarafından başlatılmışsa da bu çalışmalar dinî zümrelerin tasvibini alamamıştır. Yahudi akaidinin tedvini diye ifade edilebilecek ciddi çalışmalar, yahudilerin İslâm dünyası ile temasından sonra, derli toplu ve güçlü İslâm akaidinin tesiriyle başlamış ve gelişmiştir. Yahudilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen ve günümüzde de geçerli olan iman esasları İbn Meymûn (ö. 1204) tarafından şöyle tesbit edilmiştir: 1. Allah vardır, birdir, benzeri yoktur, ezeli ve ebedidir, her şeyi bilicidir. 2. Peygamberlik müessesesi vardır, Hz. Mûsâ en büyük peygamber olup kendisine Tevrat vahyedilmiştir.

3.

Mesîh gelecektir.

4.

Âhiret hayatı, ceza ve mükâfat haktır. İbn Meymûn'dan sonra yahudi teolojisi üzerindeki tartışmalar devam etmişse de söz konusu prensiplerde önemli bir değişiklik olmamıştır.

Hristiyanlığın benimsediği mukaddes metinlerde akaidle ilgili fazla bir şey bulunmamakla birlikte hristiyan teolojisi çalışmaları erken dönemlerden itibaren başlayıp geliştirilmiştir. Bugün hristiyanlarca benimsenen ve çeşitli ibadetlerde tekrarlanan akaid esasları "İznik-İstanbul iman esasları" diye bilinir (bk. [HIRİSTİYANLIK](#)). Bu akaidin muhtevası havârilere ait akaid muhtevasına nisbetle biraz daha ayrıntılı görünmektedir. Hristiyan çoğunluğunun benimsediği bu akaid esasları Allah'a, nübüvve ve âhirete imanı kapsamı yanında İsâ Mesîh, bâkire Meryem, kutsal kilise ve vaftiz müessesesiyle ilgili bazı inançlar da ihtiva eder.

İslâm akaidini oluşturan esaslar Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde hiçbir yoruma mahal bırakmayacak şekilde açık ve seçik olarak yer almıştır. Kur'an'da Allah'a, peygamberlerine, kitaplara, meleklerle, âhirete, kazâ ve kadere iman konusuna temas eden ve yer yer ayrıntılı bilgiler veren birçok âyet vardır (bk. Jules La Beaume, İndeks; Muhammed Fâris Berekât, İndeks, ilgili bölümler). Hadis kitaplarının birçok bölümünde de (İmân, İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne, Enbiyâ, İstitâbetü'l-mürteddîn, Bed'ü'l-halk, Tevhîd, Cennet, Cehennem, Sünnet, Münâfikûn, Kader, Kıyâmet, Fiten, Melâhim ve Mehdî gibi) iman esasları ile ilgili çeşitli bilgiler mevcuttur.

İslâm akaidinin konuları iki bölüm halinde ele alınabilir: 1. Mânaya delâlet yönüyle de kesinlik ifade eden mütevâtir naslarla sabit olmuş, inkârı küfrü gerektiren temel esaslar;

2.

Tevâtür derecesine ulaşmayan veya mütevâtir olsa da mânası açısından zan ifade eden naslarla sabit olan prensipler. Bu sonuncuların inkâr edilmesi küfrü gerektirmez. Akaid hükümleri zamana, mekâna, fert ve toplumlara göre değişiklik göstermez ve bir bütün olup bölünme kabul etmez yani akîde esaslarının bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak söz konusu olamaz.

Âyet ve hadislerle akaid-kelâm literatürü çerçevesinde, ayrıntılarla ilgili bazı görüş farklılıkları bir yana, bütün İslâm ümmeti ve genel olarak İslâm mezheplerince kabul ve tasdik edilen İslâm akaidini şu şekilde özetlemek mümkündür: 1. Allah vardır, varlığı kendinden olup kimseye muhtaç değildir, ezeli ve ebedidir. 2. Kâinat bütün

nesne ve olaylarıyla yaratılmıştır, tek yaratıcısı Allah'tır.

3.

Allah birdir, yegâne tapılacak varlık O'dur; hiçbir şeye benzemez; cisimlere has zaman, mekân ve benzeri kategorilere, durumlara bağımlılıktan ve her türlü eksiklikten münezzehtir.

4.

Allah diridir, bilendir, irade edendir, güç yetirendir, işitendir, görendir, yaratandır, kelâm sahibidir; O, bütün kemal ifade eden sıfatlarla vasıflanmıştır.

5.

Her insanın bir kaderi vardır, fakat kul cebir altında değildir.

6.

Peygamberlik müessesesi haktır; Hz. Muhammed son peygamberdir; peygamberler güvenilen, tebliğ görevini yerine getiren, günah işlemekten korunmuş kimselerdir, fakat onlarda tanrılık özelliği yoktur; peygamberlerin mucizeleri haktır.

7.

Meleklerle ve ilâhî kitaplara iman gereklidir; melekler Allah'ın bütün emirlerine boyun eğen ruhanî varlıklardır; Tevrat, İncil, Zebûr, Kur'an, Hz. İbrâhim ve Mûsâ'nın "sahîfeler"i Allah tarafından indirilmiş kitaplardır.

8.

Âhiret hayatı, cennet ve cehennem haktır.

Akaid ilmi İslâm dininin itikadî hükümlerinden bahseder. Bu ilimde akîdeyi oluşturan prensipler, selef metoduna bağlı kalınarak naklin ışığı altında incelendiği gibi kelâm metodu kullanılarak aklî yorumlara da tâbi tutulmuştur. Buna göre akaid ilmi, hangi metotla olursa olsun iman esaslarından bahseden ilmin genel adıdır. Özel mânada ise akaid, İslâm dininin iman esaslarından tartışmaya girmeden muhtasar olarak bahseden bir ilimdir. Bu noktayı göz önünde bulunduran bazı âlimler akaid ile kelâmı birbirinden ayırmış, akaidi "Allah Teâlâ'nın zâtından, sıfatlarından, nübüvvet meseleleri ve âhiret hallerinden bahseden ilim" diye tarif ederken kelâm ilmini, "hem bunlardan hem de akaide malzeme teşkil etmesi bakımından bütün kâinattan bahseden ilim" şeklinde ifade etmişlerdir. Kelâm iman esaslarını incelerken muhaliflerin ileri sürebileceği itirazları tartışır, onları aklî ve naklî delillerle çürütmeye çalışır. Bunun için de mûna zara

ve

cedel

gibi terimlerle ifade edilen tartışma metotlarına fazla yer verir. Akaid ilmi dinin aslî hükümlerinden bahsettiği için “usûlü’-d-dîn”, en önemli konusunu Allah’ın birliği ve sıfatları teşkil ettiği için “ilmü’t-tevhîd ve’s-sıfât” adlarıyla da anılmıştır. Ebû Hanîfe, genel anlamda fıkhi, “kişinin, lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir” şeklinde tarif etmiş ve akaid konularını fer’î hükümlerden ayırmak için bu ilme “el-fıkhü’l-ekber” adını vermiştir.

Akaid ilminin konusu, [âmentü](#) de ifadesini bulan iman esaslarıdır. Gayesi, iman esaslarının felsefesini yaparak kişilerin imanını taklitten kurtarmak, doğru yolu arayanları irşad etmek, bâtil ve bid’at ehlinin görüş ve itirazlarını aklî ve ilmî delillerle çürütmek suretiyle iman esaslarını savunmaktır.

Akaid İlminin Tarihçesi. Hz. Muhammed’in peygamberliği süresince akaidin ve diğer İslâmî ilimlerin kaynağını teşkil eden vahyin gelişi devam ettiğinden, bu dönemde tedvin edilmiş bir akaid ilminin varlığından söz etmek mümkün değildir. Asr-ı saâdet’te bütün konularda olduğu gibi itikadî konularda da sorusu olanlar Resûlullah’a başvurmuş, gerekli cevabı aldıktan sonra gönül huzuruna kavuşmuşlardır. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde itikadî konularda tam bir teslimiyet hâkimdir. Fakat bu teslimiyet onun vefatından sonra yerini yavaş yavaş ihtilâflara bırakmaya başlamıştır. Peygamber’in vefatıyla ortaya çıkan hilâfet konusu Şîa mezhebinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Daha sonra üçüncü halifenin şehid edilmesi, Cemel Vak’ası ve Sıffîn Savaşı gibi iç olaylar, adam öldürmek suretiyle büyük günah işleyen (mürtekib-i kebîre) kimsenin iman bakımından durumu ve dolayısıyla iman ile küfrün sınırı, ayrıca insanın irade hürriyeti ve bu hürriyetin sınırları gibi çözümü güç bazı itikadî problemlerin ortaya çıkmasına ve bu konuda farklı fikirler ileri süren Mürcie, Hâricîler, Kaderiyye, Mu‘tezile ve Cehmiyye gibi mezheplerin doğmasına sebep teşkil etmiştir. Bunlardan başka, fetihler sebebiyle müslümanların farklı din ve kültürlerle sahip topluluklarla temas kurması, felsefenin İslâm dünyasında yayılmaya başlaması gibi dış tesirler de akaid konusunda farklı görüş ve ekollerin doğmasını kolaylaştırmıştır.

Ashap döneminin sonlarına doğru Ma’bed el-Cühenî ilk defa kader meselesini tartışmaya açmış, ihtiyarî fiillerin hür irade ile meydana geldiğini söylemiştir (bk. Müslim, “Îmân”, 1). Gaylân ed-Dımaşkî de Hişâm b. Abdülmelik döneminde kader meselesi üzerinde durmuş ve Ma’bed’in görüşlerini devam ettirmiştir. Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbas, Enes b. Mâlik gibi son devir sahâbîleri ise kaderi inkâr edenleri tasvip etmemiş ve bu tür fikirlerden uzak durmanın önemini vurgulamışlardır. Yine bu dönemde Ca’d b. Dirhem Kur’an’ın mahlûk olduğunu söyleyerek Allah’ın kelâm sıfatını inkâr etmiştir. Cehm b. Safvân da kulun iradesini kabul etmeyerek İslâm tarihinde ilk defa [cebr](#) fikrini ortaya atmış, ayrıca [teşbih](#) endişesiyle ilâhî sıfatları reddetmiş (bk.

[TA’TÎL](#)

), Kur’an’ın mahlûk olduğunu, Allah’ın âhirette görülemeyeceğini iddia etmiş, cennet ve

cehennemin ebedî olmadığını ileri sürmüştür. Özellikle sıfatların inkârı (nefy) ve bununla ilgili bazı âyetlerin te'vili konularında Cehm'in Mu'tezile'ye öncülük ettiği kabul edilir.

I. yüzyılın sonu ile II. yüzyılın başlarında beliren fikir hareketlerinin ardından Mu'tezile mezhebi doğmuştur. Vâsıl b. Atâ'nın kurduğu bu ekol, itikadî konuların özellikle ilâhiyyât bahislerinde naklin yanında akla da yer vermiş, akıl ile çelişik gördüğü nassı (müteşâbih) aklın ışığında te'vil etmiştir. Allah'a mâna sıfatı nisbet etmemiş (bk. [SIFAT](#)), Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemiş, kulun fiilini hür iradesiyle kendisinin yarattığını ileri sürmüş, büyük günah işleyen kimsenin imandan çıktığını fakat küfre girmediğini belirtmiştir. Mu'tezile âlimleri kendilerine muhalif gördükleri diğer mezhep ve cereyanlarla mücadele ettikleri gibi İslâm dışı akımlar, mezhepler ve dinlerle de mücadele etmişler, bunlar karşısında İslâmiyet'i müdafaa eden eserler kaleme almışlardır.

Muhtelif tarih ve tabakat kitapları, ilk dönemlerde yaşayan (h. II-III. yüzyıl) Mu'tezile, Havâric, Mürcie ve Şîa'ya mensup "ehl-i bid'at" âlimlerine akaide dair bazı eserler nisbet etmektedir. Bu eserler daha çok Allah'ın sıfatları, kader, büyük günah, imanın tarifi ve imâmet konularında karşı görüş sahiplerini red ve tenkit eder mahiyettedir.

Sünnî akaide zemin hazırlayan telif faaliyetleri hicrî I. yüzyılda başlamıştır. Fakat bu ilk dönem eserleri akaid konularının tamamını ihtiva eden müstakil telifler olmaktan çok bid'at fırkalarının reddini hedef alan çalışmalar mahiyetinde olup hadis ve fıkıh âlimleriyle mutasavvıfların itikadî görüşlerini aksettiren risâleler halindedir. Bu risâleler genellikle, "Akîde", "Risâletü't-tevhîd", "el-Fıkhü'l-ekber", "Kitâbü'l-asl", "Kitâbü'l-îmân" gibi adlar almışlardır. Akaidi oluşturan esaslar ancak IV. yüzyılda İmam Eş'arî ve İmam Mâtürîdî ile kurulan Sünnî kelâm içinde sistemleştirilmiştir (kelâmî çalışmalar [KELÂM](#) maddesinde tanıtılacağı için burada sadece Sünnî kelâmın doğuşuna kadar Sünnî âlimler tarafından yapılan çalışmalar ile akaid tarzında yazılmış sonraki eserler zikredilecektir).

Abdülkâhir el-Bağdâdî'ye göre, Ehl-i sünnet'ten itikadî konularla ilgili olarak ilk defa görüş beyan eden Hz. Ali'dir. Çünkü o Hâricîler'le [va'd ve vaîd](#), Kaderiyye ile de kader, kazâ, [meşîet](#) ve [ist itâat](#)

konularını tartışmıştır. Bağdâdî'nin zikrettiği en eski müellif de

Risâle fî emmi'l-aderiyye

adlı bir eserin sahibi olduğu iddia edilen Ebü'l-Esved ed-Düelî'dir. Yahyâ b. Ya'mer, Abdullah b. Ebû İshak el-Hadramî, İsâ b. Ömer es-Sekafî, Ebû Amr b. Alâ vb. ilk dönem nahivcileri de Kaderiyye ve Mu'tezile'yi reddetmek için kitaplar yazmışlardır. Hasan-ı Basrî'nin Halife Abdülmelik'e yazdığı kader risâlesi de bilinmektedir.

Fakihlerden akaide dair ilk eser yazan ve eseri günümüze kadar ulaşan Ebû Hanîfe'dir. Onun el -Fıḥḥü'l-ekber

,
el-Fıḥḥü'l-ebṣaḥ

,
er-Risâle

,
el-Âlim ve'l-müteallim
ve

el-Vaḥḥiyye

diye tanınan beş eserinde akaid meselelerinin çoğu bahis konusu edilmekle beraber belirli bir tertip yoktur. Bu risâlelerde hâkim olan fikir Kaderiyye, Mu'tezile, Mürcie, Cebriyye ve Havâric'in görüşlerini reddetmek ve doğru akîdeyi açıklamaktan ibarettir. Şâfiî'nin, biri nübüvvetin sıhhati ve Berâhime'nin reddi, diğeri ehl-i bid'atın tenkidine dair olmak üzere iki kitap yazdığı bilinmektedir. Ebû Hanîfe ve Şâfiî'den başka Ahmed b. Hanbel, Taberî ve Tahâvî gibi âlimler, başta Buhârî olmak üzere Dârimî, Ebû Dâvûd, İbn Mende gibi muhaddisler akaid konularıyla da ilgilenmiş, bid'at ehlini reddeden ve "sünnet akîdesi"ni ortaya koyan risâleler yazmışlardır. Bu tür eserlerden yazma halinde veya basılmış olarak günümüze kadar intikal edenler az değildir. İbn Ebû Ya'lâ'nın

ḥabaḥ ḥatü'l-ḥanâbile

'sinde bu nevi "akîdeler"in birçok örneğini bulmak mümkündür.

Ehl-i sünnet kelâmının doğuşuna kadar Sünnî itikadı savunan Abdullah b. Küllâb el-Basrî, Hâris el-Muhâsibî ve Ebû'l-Abbas el-Kalânî gibi âlimler, Sünnî itikada yönelttilen itirazları cevaplandırmak düşüncesiyle kelâm öğrenmişler ve selef mezhebinin akîdelerini kelâm delilleriyle teyit etmeye başlamışlar, böylece bir asır sonra gelecek olan Sünnî kelâmcılara zemin hazırlamışlardır. İbn Küllâb, Selefiyye ile Mu'tezile arasında yer almış, Allah'ın sübûtî sıfatları konusunda selefe tâbi olurken fiilî sıfatlarda Mu'tezile'nin görüşünü benimsemiş ve Eş'arî'ye öncülük etmiştir. Şehristânî, İbn Küllâb'ın bu görüşlerini benimseyenleri "cemâatü'l-Küllâbiyye" diye adlandırmakta ve onları selef kelâmcıları olarak kabul etmektedir (el -Milel , I, 86).

Eş'arî ve Mâtürîdî ekollerinin kuruluşu ile Sünnî akîdeden bahseden ilim kelâmî bir özellik kazanmıştır. Ancak sayıları az da olsa daha ziyade Hanbelîler'in oluşturduğu selef âlimleri ve muhaddisler akaid tarzında eser telifine devam etmişlerdir. Bunlar arasında İsmâil b.

Abdurrahman es-Sâbûnî'nin ḥaḥ ḥatü's-selef ve aḥ ḥabî'l-ḥadîs'i, Beyhakî'nin el-Esmâḥ

ve'ḥ -ḥ ifât

ve el-ḥ

İtiḥ ḥad

'ı, İbn Kudâme'nin

Lüm atü'l-i ti âd

'ı sayılabilir. Müteahhir selef âlimlerinin öncüsü sayılan İbn Teymiyye de akaidle ilgili pek çok eser yazmış, ayrıca çeşitli eserlerinde akaid konularına temas etmiştir. Bunlar arasında özellikle

el- A idetü'l-Vâsı iyye

'si selef akîdesini hulâsa eden bir risâledir. Bir diğer selef âlimi olan Şevkânî'nin de selef akîdesine dair eserleri vardır. Çağdaş müelliflerden Seyyid Sâbık'ın

el- A â idü'l-İslâmiyye

'si ile Abdurrahman Habenneke el-Meydânî'nin

el- A idetü'l-İslâmiyye

'si iman esaslarını nakle dayalı olarak anlatan akaid tarzında eserlerdir.

Sünnî kelâm dönemine ait olmakla beraber Eş'arî'nin el-İbâne'si, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin

el- A ide

'si, Cüveynî'nin

el- A idetü'n-Ni âmiyye

'si, İbn Tûmert'in

el- A ide

'si, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin

el- Umde

'si, Nesefî'nin

A â id

'i, Îcî'nin

el- A â idü'l- A udiyye

'si, Senûsî'nin

A â id

'i, Birgivî'nin

Va iyye

'si, Lekânî'nin

Cevheretü't-tevâ id

'i de akaid tarzında eserler arasında mütalaa edilebilir.

Hicrî VIII. yüzyıldan itibaren kelâm ilminde şerh ve derlemecilik dönemi başlamış, bu dönemde ayrıca isbât-ı vâcib, elfâz-ı küfür, kader, esmâ-i hüsnâ, rü'yetullah, ismetü'l-enbiyâ vb. konularda müstakil risâlelerin yazılmasına önem verilmiştir. Ancak bu tip eserler daha çok kelâm metoduyla işlenmiştir.

Akaid literatürü İslâmî ilimler içinde geniş bir yer tutar. İlk dönemlerden itibaren "Kitâbü't-tevhîd", "Kitâbü's-sünne", "Akîde", "Usûlü'd-din", "el-Fıkhü'l-ekber" vb. adlarla muhtelif akaid eserlerinin meydana getirildiği bilinmektedir. Yine ilk dönemlerden itibaren -belki akaiden de önce-

meydana getirilen ve bugün birçoğuna sahip olduğumuz mezhepler tarihi kitapları da akaid eserleri kabul edilmelidir. Aradaki fark, bu sonuncu eserlerin iç plan açısından akaid meselelerini değil de bunları kendi açılarından yorumlayan şahıs veya fırkaları esas alarak görüşlerine dolaylı şekilde yer vermeleridir. Müslüman halka belli bir seviyede dinî bilgi kazandırmak ve onların dinî hayatlarını tanzim etmek maksadıyla kaleme alınan ilmihal kitapları da ibadet, ahlâk, helâl-haram ve bazı muâmelât konularının yanında akaid meselelerine de yer vermiş ve büyük kitlelerin bu alandaki ilk ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Hadis kitaplarının pek çoğunda da akaid konularıyla ilgili özel bölümler mevcuttur. Kütüb-i Sitte, İmam Mâlik'in

el-Muvaḥḥid aḥ

ı ve Dârimî'nin

es-Sünen

'i gibi yaygın hadis eserlerinde çeşitli bölümler (kitâb) akaid konularına ayrılmıştır. Bu konular genellikle, itikad sahasında bid'attan sakınıp sünnete uymak (Kitâbü's-sünne, el-İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne), iman (el-İmân, et-Tevhîd), kader, kıyamet alâmetleri (el-Fiten ve'l-melâhim), âhiret hayatı, cennet ve cehennem meseleleridir.

Akaid konularını inceleyen İslâmî ilimlerden biri de tasavvuttur. Bu inceleme, Kelâbâzî'nin et-Taḥḥuruf

'unda olduğu gibi, ya akaid konularının tamamının ele alınması veya tevhid, iman, ilim ve mârifet, irade, kader, keramet, ruh, keşf vb. konular işlenirken sûfîlerin itikadî görüşlerinin zikredilmesi şeklinde olmaktadır. Tasavvuf düşüncesindeki gelişmeye paralel olarak mutasavvıfların akaidle ilgili görüş ve fikirlerinde birtakım değişiklik ve farklılıklar da olmuştur. Tasavvuf kitaplarındaki akaidle ilgili konular daha ziyade yazarının itikadî mezhebi doğrultusunda ele alınmıştır. Akaid meselelerine yer veren tasavvuf eserlerine örnek olarak Kelâbâzî'nin

et-Taḥḥuruf li-meḥteḥebî ehli't-taḥḥuruf

'unu, Hücvîrî'nin

Keşfü'l-maḥcûb

'unu, Kuşeyrî'nin

er-Risâle

'sini, Gazzâlî'nin

İḥyâ' üḥḥulûmi'd-dîn

'ini, İbnü'l-Arabî'nin

Fuḥḥûḥ ü'l-ḥikem

'ini ve İmam Rabbânî'nin

Mektûbât

'ını zikretmek mümkündür.

İslâm filozofları da eserlerinin metafizikle ilgili bölümlerinde İslâm akaidinin üç ana konusunun her birine dair görüş ve yorumlarını ortaya koymuşlardır. Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatları, birlikten çokluğun doğuşu (sudûr teorisi), vahyin mahiyeti ve peygamberin özellikleri, âhiretin gerçekleşme şekli, cennet ile cehennemin ve bunlardaki nimet ve azabın özelliği gibi konular filozofların en çok ilgi gösterdikleri akaid meseleleridir. İslâm filozofları akaid konularını kendi felsefî sistemlerinin çerçevesi içinde ve kendilerine has aklî istidlâller ile ele alıp işledikleri için çoğu zaman nasların beyanlarına ters düşen sonuçlara varmışlar ve te'vil metodunu fazlaca kullanmaya mecbur olmuşlardır. Bu sebeple de başta Gazzâlî ve İbn Teymiyye olmak üzere İslâm âlimlerinin sert tenkitlerine mâruz kalmışlardır. Bununla beraber akılcı bir ekol kurmayı başaran Mu'tezile kelâmcıları ile İslâm filozoflarının çalışmaları Ehl-i sünnet âlimlerini sistemli ve tenkitçi bir zihniyetle çalışmaya sevketmiştir.

İslâm tarihi boyunca, özellikle eğitim ve öğretim çalışmalarında ezberleme kolaylığı sağlayan ve uzun süre hâfızada kalabilen manzum akaid kitapları da yazılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe olan bu eserler genellikle aruz ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin oğlu Abdullah'a ait manzum selef akîdesi, İbn Ebû Ya'lâ'nın "aba" âtû'l-â anâbile'sinde yer almıştır (II, 53-54). Üşî'nin el-E , mâlî , si ile Hızır Bey'in el-â âdetü'n-nûniyye 'si Mâtürîdî ekolüne, Lekânî'nin Cevheretü't-tevâid 'i de Eş'arî ekolüne bağlı manzum akaid kitaplarına örnek olarak gösterilebilir. XVII. yüzyıl şairlerinden olan ve Rızâî mahlasıyla anılan Tokatlı İshâk-ı Zencânî'nin Manzûme-i Akâid 'i de Mâtürîdî akaidini yansıtan Türkçe manzum akaid risâlelerinin en önemlilerindendir. Erzurumlu İbrâhim Hakki'nin Mârifetnâme 'sinde bulunan Türkçe manzum akaid de bir Mâtürîdî akaididir.

Ahmet Saim KILAVUZ - İSLAM ANSİKLOPEDİSİ

BİBLİYOGRAFYA

Kāmus Tercümesi, “a d” ve “i ti ād” md.leri.

Tehânevî, *Keşşâf*, “İlmü'l-keîâm” md.

Müslim, “Îmân”, 1, 6.

Eş'arî, *Maâîât* (Ritter), I, 279-280, 298-299.

Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî, et-Taarruf: Doğu Devrinde Tasavvuf (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1979, s. 61-125.

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 201-203, 216, 223, 230-231, 233-234, 236, 256, 260, 285-286.

Bağdâdî, *Uûlû'd-dîn*, s. 307-309, 316.

a.mlf., el-Farî (Kevserî), s. 17-18, 197-214.

İbn Ebû Ya'lâ, *abaâtü'l-anâbile*, I, 24-36; II, 18-45, 53-54.

Şehristânî, *el-Milel* (Kîlânî), I, 86, 93.

İbnü'l-Arabî, *Fuûû* (Afîfî), s. 113.

İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*-i kübrâ, Beyrut 1392/1972, I, 391-411, 435.

Crcânî, *Şer u'l-Mevâî f*, I, 25.

Keşfü - unûn, II, 1142-1143.

Zebîdî, *İtâ âf*, II, 14.

Kâsımî, *Târî u'l-Cehmiyye ve'l-Mu tezile*, Kahire 1331, s. 157.

İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 75-78.

Jules la Beaume, *Tafî îlü âyâtî'l-urâ âni'l-akîm* (trc. M. Fuâd Abdlbâkî), Kahire 1374/1955, bk. İndeks.

Muhammed Fâris Berekât, *el-Câmi li-mevâzî i âyâtî'l-urâ âni'l-Kerîm*, Dımaşk 1379/1959, bk. İndeks.

Brockelmann, *GAL* (Ar.), IV, 29-52.

Sezgin, *GAS* (Ar.), II, 345-416.

Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 122-132.

W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 20, 93-95, 99-107, 165, 178, 234, 348-371.

a.mlf., “İ Aİda”, *E/2* (İng.), I, 332-336.

Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1981, s. 19-23, 58, 130-133.

Cemîl Salîbâ, *el-Muċ cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, II, 92.

Ahmed Abdlhalîm Atıyye, *el-Muċ cemü'l-felsefiyyet'l-İ Arabiyye*, Beyrut 1986, s. 603-604.

Alexander Altmann, “Articles of Faith”, *EJd.*, III, 654-660.

A. E. Burn, “Creeds and Articles (Ecumenical)”, *ERE*, IV, 237-242.

Hartwig Hirschfeld, “Creeds and Articles (Jewish)”, a.e., IV, 244-246.

A. E. Suffrin, “Confession (Hebrew)”, a.e., III, 829-831.

W. A. Curtis, “Confessions”, a.e., III, 831-892.

Emil G. Hirsch, “Articles of Faith”, *JE*, II, 148-151.

Kaufmann Kohler, “The Articles”, a.e., II, 151-152.

Carra de Vaux, “Akîde”, *İA*, I, 240-242.